

Hukuk ve Siyasetin Kesişim Alanı Olarak Avrupa Birliği

AB ve Hukuk Kuramı - I

Gökçe ÇATALOLUK*

1) GİRİŞ

Hükümetlerarası antlaşmalarla ekonomik bir birlik kuran Avrupa devletleri son 15 yıldır siyasal açıdan da bütünleşip eşi daha önce görülmemiş bir ulusüstü birlik oluşturma niyetinde... 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği sabah üye ülke yurttaşlarının kendilerini AB yurttaşı olarak buluvermeleri, niyetin ciddiyetini ortaya koymakla kalmadı, aynı zamanda gidişin yönüne ilişkin tartışmaları alevlendirdi.

Avrupa Birliği, Avrupa Toplulukları'nın Konsey'i, Komisyon'u, Parlamento'su ve Adalet Divanı ile bir ulusüstü örgütlenme modeli olarak siyaset literatüründeki yerini aldığından beri süren tartışmaların odağını egemenlik devri ve federalizm tartışmaları oluşturuyor. Üye ülkelerin egemenlikten doğan yetkilerinin önemli bir kısmını topluluk organlarına devretmeleri elbette

ulusüstü bir yapıyı uluslararası bir kuruluştan ayırt eden etmen ve dolayısıyla siyasi birliğin "sine qua non" u... Ancak iş tek bayrak, birlik marşı ve birlik yurttaşlığına gelince hükümetlerarası antlaşmaların kifayet etmediği, düzenin esas mimarı olması gereken "yurttaşlar"ın bu sürece yabancı aldığını görmek için hazırlanan Anayasa'nın onay sürecine bakmak da yeterli.²

Ortak pazar için biçilen kumaştan yaratılmaya çalışılan siyasi birliğin rotası federalizmden sapmış görünse de zemin arayışı sona ermiş değil. Öncelikli hedef, ortak pazar içerisinde müşteri sıfatıyla yer alan bireyleri gerçek bir siyasi birliğin gerçek özneleri haline getirmek. Adorno'nun deyimiyile "tepesinde olup bitenlere müdahale edebilecek gerçek özneler..."³ Bunun için ortak pazarda varlığı hissedilmeyen bir ortak iyi arayışı, bu arayışı destekleyecek yeni bir kimlik ve aidiyet

inşası gerekiyor. Bir de tabii ki "barbarları yitiren"⁴ Avrupa'nın kendini yeniden tanımlaması... Bu amaçlarla ders kitapları yeniden yazılıyor, okul programları tek tipleştiriliyor ve öğrenci değişim programları uygulanıyor. Bu çabanın kamusal alanda sesi duyuramayan kesimler için de farklı yansımaları söz konusu. Ağırlıklı olarak internet üzerinden örgütlenen sosyal Avrupa yandaşları ve Avrupa Sendika Konfederasyonu bu bütünleşmeye farklı bir açıdan katkı sağlıyorlar. Topluluk organları eşi görülmemiş bir açıklık politikasıyla henüz taslak halindeki belgeleri dahi internet üzerinden yayınlıyor, Weiler'in Lexcalibur⁵ hayalini gerçekliğe taşıyorlar. Bütün bu çabanın ne kadar işe yaradığını ise yalnızca zaman gösterecek.

Hukuk cephesinde de durum bir hayli karışık. 1992 öncesinde topluluk organları sınırlı sayıda konuda, çok da eleştiri almaksızın karar alıp hukuk üretir ve uygularken Maastricht'in "yurttaş"ları hukuk üretim sürecine tam olarak girebilmiş değil. Konsey ve Komisyon'a çok az etki edebilen bir Parlamento'yu kendi seslerini duyurmak için etkin ve yetkin bulmayan AB yurttaşları Avrupa genelinde Parlamento seçimlerine çok düşük oranlarda katılıyor.⁶ Bu durumun hukuka yansımaları ise bir meşruiyet tartışmasını beraberinde sürüklüyor.

Ayrıca AB hukukunun birincil kaynağı sayılan kurucu antlaşmaların biraraya getirilmesi ve buna zaten mevcut olan temel hak ve özgürlükler şartının eklenmesiyle oluşturulan anayasa teklifinin yurttaşlardan gerekli desteği alamaması klasik anlamıyla normlar hiyerarşisine uygun hukuk düşüncesini oldukça zorlamaktadır.

Başka bir problemli nokta ise Adalet Divanı... Kıta Avrupası hukukunda hiç alışık olmadığımız bir tarzda hukuk üretimine katkıda bulunan Divan'ın kararları üye ülkelerde doğrudan uygulanıyor ve aşağıda ele alacağımız "hukukun siyasi yönlendirmesi" olgusuna en temel örneği oluşturuyor.

Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin dinamik ve siyasi gelişmelerle sürekli yön değiştiren yapısının *sui generis* bir hukuk modeline nasıl etki ettiğini ve tam tersini yani AB hukukunun siyasi süreçleri nasıl belirlediğini ana hatlarıyla ele alıp çıkan sonuçları ulusüstü hukuk açısından değerlendirmeyi ve yukarıda değinilen sorunları tartışmayı amaçlıyor.

Henüz siyasi bütünleşme sürecini tamamlamamış bir birliğe ilişkin hukuksal bir incelemenin birçok açıdan eksik kalacağı öngörülebilir. Zira –uluslararası hukuka ve ilkel toplumlarla ilişkin tartışmayı bir yana koyacak olursak– hukuk genel itibarıyla siyasi zemini oturmuş alanlarda kendini ger-

(*) İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Görevlisi.

(1) 1951 yılında Almanya, İtalya, Fransa, Hollanda, Belçika ve Luxemburg arasında imzalanan Paris Antlaşması'yla Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurulmuş, bu topluluğa 1957'de Roma Antlaşması'yla Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun da eklenmesiyle Avrupa Ekonomik Topluluğu ortaya çıkmıştır. 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması, bu ekonomik birliği siyasileştirmiş ve Avrupa Birliği, bu Antlaşma ile kurulmuştur.

(2) Avrupa Anayasası, Nice Antlaşması'nın ekindeki öngörülerden yola çıkılarak 2001 yılı Aralık ayında yayınlanan Laeken Deklarasyonu neticesinde, Giscard d'Estaing başkanlığında toplanan bir Konvansiyon tarafından hazırlanmış, 2004 Ekiminde üye hükümet ve devlet başkanlarıca imzalanmış, daha sonra üye devletlerin teker teker onay süreci başlamıştır. Ancak referandumla sunulduğu 6 ülkeden Hollanda ve birliğin kurucu üyesi Fransa tarafından reddedilen metnin kalan dört ülkede halk oyuyla sunumu ertelenmiştir.

(3) Adorno, Theodor W., "Almanya'da Kültürün Dirilişi", Eleştiri: Toplum Üzerine Yazılar, Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s.91

(4) Bert von Roermund, "Jurisprudential Dilemmas of European Law", Constructing Legal Systems- European Union in Legal Theory, Kluwer Academic Publishers, İngiltere, 1997, s.358.

(5) Joseph Weiler Avrupa Birliğinde yürürlüğe giren ve hazırlık aşamasında olan bütün hukuki düzenlemelerin yurttaşların görebilmesi için bir internet sitesinde yayınlanmasını önerir. Bu öneriye göre siteme Kral Arthur Elsanesindeki kılıca nazire olarak Lexcalibur adı verilecektir. Weiler, J.H.H., "To be a European Citizen: Eros and Civilization", The Constitution of Europe, Cambridge University Press, İngiltere, 1999 s.352-3.

(6) Bkz. <http://www.europeanelectionstudies.net/>; ayrıca 2004 seçimlerine katılım oranlarının ayrıntılı dökümü için bkz. http://www.europarl.europa.eu/elections2004/ep-election/sites/en/results1306/turnout_ep/index.html.

çekleştirip kurumlaştır. Böyle bakıldığında da henüz ne yöne gideceği tam belli olmayan bir Avrupa Birliği özellikle hukuk kuramı açısından sağlam bir araştırma alanı sayılmayacaktır.

Buna rağmen Maastricht Antlaşması sonrası Avrupalı hukukçuların AB'nin siyasi entegrasyon çabasıyla paralel şekilde hukuk-kuramsal tartışmalara katıldıklarını gözlemlemek mümkün oldu.⁷ Dahası bu tartışmalara kurulması beklenen birliği kendi kuramının uygulaması açısından bir laboratuvar olarak değerlendiren Jürgen Habermas gibi düşünürler de katıldı.⁸ Ve hukukçunun üzerinde duramayacağı sanılan kaygan Avrupa Birliği zemini bir anda böylesine bereketli bir düşünce fırtınasına ev sahipliği yapmaya başladığında, hukuka ilişkin betimleyici çalışmalar Avrupa'nın kimlik sorunu, federalizm ideali ve kültürel sorunlara eklenildi. Avrupa Birliği'nin yapısı ve işleyişini kuramsallaştırmak ve karşılaşılan sorunları değerlendirmek için salt hukuki bir yaklaşımın yeterli olmadığını ortaya koyan bu durum özellikle siyaset bilim ve hukuk çalışmalarında etkisini göstererek AB'nin disiplinler arası bir çalışma alanı olarak tasarlanmasına önyak oldu.

Bahsedilen bu yaklaşımın gelişme nedenleriyle birlikte sürekli evrim halindeki bir ulusüstü yapıyı hukuksal açıdan ele alan bu çalışmanın ilk bölümü, bahsi geçen çalışmaların eksenini

hangi sorunların oluşturduğu konusuna açıklık getirmek amacını taşıyor.

II) BİRLİĞİN YAPISI: SİYASİ VE HUKUKİ SORUNLAR

Avrupa Birliği, hukukun üretilip uygulanması açısından oldukça ilginç bir sahneye benzetilebilir. Oyuncuları, figüranları ve kurallarıyla şaşırtıcı, ezber bozucu bir duruşu olan ve hayli karışık bir sahneye... Oyuna katılmak isteyenler için de, seyirciler için de çözmesi çok zor bir metin oynanıyor ve oyun oynanmaya başlamış olsa da senaryonun sonu henüz belli değil.

Zihinlerde oluşan bütün bu karmaşaya rağmen bu *sui generis* birliğin genel özelliklerini bir araya getirmek ve bir panorama ortaya koymak mümkün. Aşağıda birkaç başlık halinde toparladığım yapısal tespit ve değerlendirmelerime birliği tanımlayarak başlamak istiyorum.

A. Antlaşmalarla Kurulan Birlik:

Avrupa Birliği, varlığını sefeli Avrupa Topluluğu'nda olduğu gibi uluslararası antlaşmalara borçludur.⁹ Hükkümetlerarası konferanslar neticesinde imzalanan kurucu antlaşmalar, birliği oluşturan ulus devletlerin egemenlikten kaynaklanan yetkilerinin bir kısmını AB'ye devretmesiyle sonuçlanmış; bunun sonucunda karşımıza yasama süreçleri, yürütme organı ve Adalet Divanı ile bir devleti andıran, fakat bün-

yesinde barındırdığı ulus devletlerin bu niteliklerini muhafaza ettikleri *sui generis* bir yapı çıkmıştır. Ancak bu yapı bir devlet olmadığı gibi uluslararası bir kuruluş da sayılamaz. Zira:

i. Uluslararası kuruluşların karar alma mekanizmalarında etkin bir şekilde söz sahibi yurttaşları olmaz.

ii. Hiçbir uluslararası kuruluş bireylere karşı doğrudan uygulanabilir yasa ve kararlar yoluyla doğrudan hukuki işlem yürütemez.

iii. Uluslararası kuruluşların bireylere temel hak ve özgürlük tanıma ya ilişkin kaygısı olmaz.

iv. Uluslararası kuruluşlar bireylere kendi işlemlerine karşı başvuracak hukuki yollar sunmazlar, zira bu kuruluşlar bireyleri doğrudan etkileyecek tasarrufla bulunmazlar.¹⁰

Bu maddelerin çoğu ileride değinilecek tartışmalara konu olsa da ayırt edici niteliklerini muhafaza ediyorlar: AB, taraf devletlerin altına imza attığı metinlerden doğmuş olsa da bir uluslararası kuruluş değildir.

Peki nedir?

Birliği örten *sui generis* örtüsünü kaldırdığımızda karşımıza çıkan, uluslararası kuruluştan devlete giden yolda; konfederasyon benzeri özellikler gösteren ama federasyon perspektifine sahip bir yapıdır¹¹.

• Buna göre, öncelikle, federasyonu oluşturan federe birimler egemenlikle-

rini olduğu gibi federal devlete devrederler. Yani ortada bir devletler birliği değil, tek bir egemen devlet vardır. AB örneğinde gördüğümüz ise, egemenlik yetkilerinin bir kısmını topluluk organlarına devretmiş bir devletler topluluğudur. Buna göre topluluğun birincil hukuku ve ikincil hukukunun bir kısmı üye ülkelerin tanınmasına gerek kalmaksızın söz konusu ülkelerde doğrudan uygulamaya konabilir¹². Ancak egemenliğin tamamının devri söz konusu değildir. Bu anlamda Avrupa Birliği bir federasyon sayılamaz.

• İkinci olarak, federal devletlerde iki kademeli bir yurttaşlık anlayışı bulunmasına karşılık, konfederasyon üyesi devletlerin yurttaşları sadece kendi devletlerine yurttaşlık bağı ile bağlıdır. Maastricht Antlaşması'nın 17. maddesi uyarınca, üye devletlerden herhangi birinin uyruğu olan herkes AB yurttaşıdır. AB yurttaşlığı devlet yurttaşlığının yerine geçmez, onu tamamlar mahiyettedir. Öyleyse, AB'de ikili bir vatandaşlık anlayışı vardır ve birlik bu yönüyle federasyon özelliği göstermektedir.

• Konfederasyon ve federasyonu ayıran başka bir kriter de birlik organlarının yetkisini nereden aldığıdır. Federasyonda bu yetki federal anayasadan kaynaklanırken, konfederasyonda, birliği oluşturan devletlerden kaynaklanmaktadır. AB'nin kurucu antlaşmalarının anayasal metinler olduğunu öne süren yaklaşımlara¹³ karşın, birliğin he-

(7) Neil Mac Cormick, Zenon Bankowski, Joseph Weiler gibi isimler çalışmalarının büyük bölümünü AB hukuk kuramına yoğunlaştırdılar.

(8) Bkz., Jürgen Habermas, "Why Europe Needs a Constitution", *New Left Review* 11, September-October 2001, *Open Letter to French Voters Le Monde*, 2 Mayıs 2005 ve *Sueddeutsche Zeitung*, 3 Mayıs 2005. Ayrıca Jürgen Habermas, "Citizenship and National Identity", *Between Facts and Norms, Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Polity Press, İngiltere, 1997.

(9) Avrupa Kömür Çelik Topluluğu 1951 yılında Paris Antlaşmasıyla, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğu 1957 yılında Roma Antlaşmasıyla kurulmuştu. 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ise Avrupa Birliği'ni kurmuştur.

(10) Ingolf Pernice, "Multilevel Constitutionalism in the European Union", *European Law Review*, Vol. 27, no: 5.

(11) Oktay Uygun, "Ulusüstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme", *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, YTÜ Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Der. M. Koray, İstanbul, 2001, s.151-178. Avrupa Birliği'ne ilişkin yapılan sekiz maddelik bu değerlendirmede Oktay Uygun'un anılan makalesinde koyduğu kriterler esas alınmıştır.

(12) Emrah Oder (Tekinalp/Tekinalp) AB Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul, 2000, s. 129 vd.

(13) Bkz. J.H.H Weiler, "Federalizm ve Anayasacılık: Avrupa'nın Sonderweg'i", *Cogito*, no:39, bahar 2004, YKY, İstanbul, s.283; Amarlyis Verhoeven, "The European Union in Search of a Democratic and Constitutional Theory", *Kluwer Law International*, Hollanda, 2002, s.77.

nüz bir anayasası mevcut olmadığından birlik organlarının yetkilerinin anayasadan kaynaklandığını söylemek mümkün değildir.

◦ Kurucu antlaşmaların değişmesi ya da ortadan kaldırılması için federal yapılarda üyelerin oy çokluğu yeterliyken, konfederal sistemde oy birliği gerekmektedir. Bu açıdan AB konfederal bir yapı olarak değerlendirilmelidir.¹⁴

◦ Bilindiği gibi konfederasyonlarda devletlerin ayrılma hakkı vardır. AB'de bir devletin ayrılma hakkı olup olmadığı ise tartışmalıdır ve bu açıdan bir değerlendirme yapmak güçtür. Doktrinde ağırlıklı görüş antlaşmalarında değişiklik yapılmasıyla ve bütün üyelerin oybirliğiyle bir devletin üyelikten ayrılmasını mümkün olduğu yönündedir.¹⁵

◦ İş, dış politika ve güvenlik sorunlarına geldiğinde ise AB'nin federal motifleriyle karşılaşırız, zira bu iki konu da -konfederal yapıdaki aksine- AB'yi ayakta tutan sütunlara dahildir.¹⁶

◦ AB, vergi konusunda bir harmonizasyona gitmiş olmasına rağmen kendi yapısı içinde vergi toplamamaktadır. Bu, onu konfederal bir yapı olarak değerlendirmemize olanak tanır.

◦ Son olarak Avrupa Topluluğu Mahkemesi'nin yetkileri üzerinde dur-

mamız gerekecek. Avrupa Toplulukları Mahkemesi, AB içinde çeşitli düzeylerde çıkan sorunları çözmek için kurulmuş bir mahkemedir. Konfederasyon tipi örgütlenmelerde ise böyle bir mahkeme bulunmaz. Dolayısıyla bu kurumun varlığı da birliğin yapısının federal özelliğini göstermektedir.

Yapılan açıklamalardan çıkacak en basit sonuç, sanırım, eldeki kavram ve algı dizileriyle Avrupa Birliği'nin hukuk sahnesine verilecek ismin ne olduğunun tespitinin de oldukça güç olduğudur. Durum böyleyken, özellikleri üçüncü bölümde aktarılacak "ulusüstü" hukukun "hükümetler arası antlaşmalarla kurulmuş federatif özellikler gösteren, konfederasyon benzeri yapı"da kimler tarafından, nasıl oluşturulduğuna bir göz atarak gezimize devam edebiliriz.

B. Avrupa Birliği'nde Hukukun Özneleri: Devletler mi, Yurttaşlar mı?

Avrupa Birliği'nin yasama süreci, organlar arasında oldukça karmaşık bir ilişkiler zincirine dayalıdır. Tek bir yasama organı mevcut bulunmadığı gibi normalde bu görevi yapması gereken Avrupa Parlamentosu'nun yasamadaki azami rolü, yürütme organı olan Komisyon'un kine denktir.¹⁷ Yasama sürecinde önemli rol oynayan Komisyon ve

Konsey ise sırasıyla üye ülkelerin komiserlerinden ve genellikle bakan düzeyinde temsilcilerinden oluşur. Dolayısıyla Avrupa Birliğinde hukuk yapıcısı, Avrupa yurttaşları değil, hükümet temsilcileri ve onlardan aldıkları yetkiyle Brüksel'deki teknisyenlerdir.

Bu anlayış antlaşma metinlerinde de kendini gösterir. Kurucu antlaşmalar bir yana, Avrupa'ya ortak payda sağlamaya çalışan anayasanın dahi başlangıcında anayasayı sunanlar olarak devlet başkanlarının, kral ve kraliçelerin ismi geçmektedir.¹⁸ Bu, esasında, Avrupa devletlerinin "konfederasyon benzeri bir yapı" ile birleştiği tespiti ile uyumlu bir durumdur. Antlaşmalarla sağlanan bu birlikteliğin tarafları üye devletlerdir.¹⁹

Problem, Avrupa Birliği'nin Maastricht Antlaşması'yla siyasi bir birliğe evrilmesi ve kendini "Avrupa Halkları arasında gittikçe artan bir yakınlaşma"nın ürünü ilan edip²⁰ bir Avrupa yurttaşlığı ihdas etmesi noktasında karşımıza çıkar. Zira yurttaşlık, sadece hukuksal bir kurgu değildir. Siyasi hak ve özgürlükleri, yani içinde bulunduğu topluluğu siyasal anlamda belirlemeyi ve tabi olduğu hukuku yaratmayı da içine alır.²¹ Maastricht Antlaşması'nın yarattığı yurttaş, kâğıt üzerinde böyle bir bireydir²² ve seçme/seçilme, resmi dillerden herhangi birinde parlamento ya da ombudsmana dilekçe verme,

birliğin resmi belgelerine erişme gibi siyasi haklarla donatılmıştır. Fakat yukarıda belirtildiği üzere, aynı yurttaş kullandığı siyasi haklarla bir etki doğurabilmekten uzaktır.

Bu durum Avrupa Anayasası söz konusu olduğunda daha ciddi bir renk alır. Anayasanın klasik tanımına uygun bir şekilde hazırlanan Avrupa Anayasası sadece organların işlevlerini belirlemekle kalmamış, yurttaşlık tanımını Maastricht'teki haliyle muhafaza etmiş, temel hak ve özgürlükler şartını bünyesine almıştır. Peki, bu Anayasa yurttaşlardan gelen bir istek üzerine mi kaleme alınmıştır? Fransa ve Hollanda yenilgileri bunun böyle olmadığını gösteriyor. Aksine bir konvansiyon tarafından hazırlanıp hükümetlerarası bir toplantıda imzalanan, antlaşma biçimindeki bu metnin de yaratıcısı yurttaşlar değildir.

AB hukukunun özneleri sorunu böylelikle açıklığa kavuşmuş bulunuyor. Birlik hukuku büyük oranda Brüksel teknokratları tarafından üretilip devlet ve hükümet başkanları, bakanlar ve parlamentonun da içinde bulunduğu onay süreçlerinden geçerek yürürlüğe girip uygulanmaktadır. Hukukun özneleri iddia edildiği üzere yurttaşlar değil hükümetlerdir. Ve bu durum hukukçular ve siyaset bilimcileri arasında tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

(14) Bruno de Witte, "Treaty Revision in the European Union. Constitutional Change Through International Law", *Netherlands Yearbook of International Law, Volume XXXV, 2004*, s.71-74

(15) Ünal Tekinalp, (Tekinalp/Tekinalp), *AB Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 2000, s. 53

(16) Avrupa Birliği, ilkini toplulukların (Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Topluluğu), ikincisini ortak dışişleri ve güvenlik politikasının, üçüncüsünü ise adalet ve içişlerinin oluşturduğu üç 'sütun'lu bir yapıya sahiptir. Avrupa Anayasası'nın yürürlüğe girdiğinde bu sütunları anayasal bir gövdede birleştirmesi öngörülmüyordu.

(17) Yasama sürecine ilişkin olarak bkz. Paul Craig, Gráinne de Búrca, "EU Law, Text, Cases and Materials", Oxford University Press, New York, 1998, s.130 vd. Ayrıca Parlamentosunun karar alma sürecinde artan önemi ilişkin bkz. Richard Corbett, Francis Jacobs ve Michael Shackleton, "The European Parliament", Cartermill Publishing, İngiltere, 1995, s. 197 vd

(18) http://europa.eu.int/constitution/en/plaq1_en.htm, 30.8.2006.

(19) Ingolf Pernice, a.g.e, s.518.

(20) m.2 "This Treaty marks a new stage in the process of creating an ever closer union among the peoples of Europe..."

(21) Jan Broekmann, "A Philosophy of European Union Law", Peters, Leuven, 1999, s.286.

(22) Yurttaşlığın kapsamı ve gittikçe zayıflamasına, ayrıca AB içinde yaşayıp yurttaş olmayan kişilerin durumuna ilişkin bkz. Seyla Benhabib "Ötekilerin Hakları" İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s 156-177.

C. Avrupa Birliği'nde Hukukun Üretildiği Alan

AB hukuku söz konusu olduğunda üzerinde en fazla tartışılan konulardan biri de birlik içi demokrasi eksikliğidir. Yine disiplinlerarası bir yaklaşım gerektiren ve de hukuk üretimi ve yurttaşlık ilişkileriyle bağlantısı nedeniyle sık sık karşılaşılan bu konu, yukarıda bahsettiğim, Parlamento'nun yasama sürecinde aldığı fazla etkin olmayan rol ile de paralel okunmalıdır.

Avrupa Birliği, teknokratların ürettiği ve hükümetlerin onayladığı hukuk ile demokratik ülkelerin meydana getirdiği, demokrasi zaafı²³ olan bir birlik görünümü çizmektedir. Bunun görünürdeki temel nedeni ise birliğin tabandan gelen güçlü bir istek olmaksızın, salt bir uluslararası anlaşma yoluyla, ekonomik bir topluluktan siyasi bir birliğe dönüşmesidir. Anımsanacağı gibi yeterli desteği bulamayışı bir yana²⁴, Maastricht Antlaşması yürürlüğe girdikten sonra pek çok ülkede tepkiyle karşılanmış, kitlesel protestolara neden olmuştu. Hatta Alman Anayasa Mahkemesi, tepkilerin özeti niteliği taşıdığı söylenebilecek bir karara imza attı ki bu karar sonraları "Maastricht Kararı" olarak anılacaktır.²⁵

AB'nin tabanından söz ederken kimden söz ediyoruz? Pek tabii yurttaşlardan... Yalnızca yurttaşlardan değil, sayıları giderek artan üçüncü ülke vatandaşları ve göçmenlerden de... Ya-

ni AB sınırları dahilinde yaşayan bireylerden - ki bu bireylerin en temel ortak özelliği, çok ortak özelliklerin bulunmayışı... Coğrafya, ekonomik durum, kültür, dil ve hatta din gibi etmenler nedeniyle heterojen bir insan grubu... Bu insan grubunun ortak bir dil, ortak bir siyasi irade oluşturmaları ve parlamento yoluyla ifade etmelerinin ön koşulu ise bu iradenin, yani kamuoyunun oluşması için gerekli ortamın olmasıdır. Bu ortamın varlığı problemi ise AB'nin demokrasi deneyimine ilişkin bir sorundur.

AB hukukunun özne problemini yukarıda ele almıştık. Ancak bu problemin nasıl olup da demokrasi deneyimine ket vurduğunu anlayabilmek için Avrupa Birliği'nde öznelere arası ilişki örgüsüne de bir göz atmamız gerekir.

Ulusüstü Kamusal Alan:

17 ve 18. yüzyılda, o zamana kadar iktisadi önem taşıyan "aile"nin, ticaret ve pazar ilişkileri lehine önemini kaybedip eğitim ve eğlencenin de okul ve salonlara taşınmaya başladığı bir tarihsel dönemde, karşımıza çıkan²⁶ "kamusal alan", kentsoylu toplumun ve ulus devletin bir ögesidir ve ulus-devlet terminolojisinin bir parçasıdır.²⁷ Avrupa Birliği kamusal alanını bir sorun olarak ele aldığımızda da karşımıza çıkan temel güçlük budur.

Birlik içerisindeki bireylerin bilgi ve düşünce alışverişinde buldukları ve bir enformasyon şebekesi oluştur-

dukları kendi kamusal alanları vardır²⁸; fakat acaba birlik çapında bir ortak kamusal alandan söz edilebilir mi?

Bu soruyu müspet cevaplamak çok mümkün görünmüyor. Habermas, Avrupa'daki meşruiyet eksikliğine Avrupa çapında bir kamusal alan yaratılmadan çözüm bulunamayacağını, çünkü demokratik meşruiyetin parlamentoda, mahkeme ve idarî kurumlardaki müzakere ve karar alma mekanizması ile gayri resmî kitle iletişim süreci arasında karşılıklı teması gereksindiğini söylerken²⁹ zımnî olarak hâlihazırda bir Avrupa kamusal alanından söz edilemeyeceğini ifade eder. En basitinden birden fazla dil bilmeyen sıradan AB yurttaşları, kendi ülkeleri dışında neler olup bittiğini çok iyi takip edememektedirler. Avrupa ölçeğinde siyasi partiler, Avrupa sendikaları, "Avrupa" sivil toplum kuruluşları yoktur. Var olan ve AB ölçeğinde faaliyet gösterenler ise AB yurttaşlarının amalgamı olmaktan çok uzaktır.³⁰ AB'ye ilişkin kamuoyu bu nedenle eldeki sınırlı bilgilerden oluşmaktadır. Ian Ward durumu şöyle özetlemektedir:

"Siyasî entegrasyonu tamamlamış bir Avrupa'nın savunucuları ve tasarımcıları, yurttaşlara inşa ve yönetimin bir parçası olduklarını hissettirecek en ufak bir çabayı sarf etmemektedirler."³¹

Esasında bu saptama çok da doğru değildir. Zira AB, özellikle internet üzerinden kamuoyu araştırmaları yap-

maya, tanıtıcı broşürler hazırlamaya ve yukarıda da değinildiği üzere resmî belgeleri yurttaşlara açmaya başlamıştır. Bu uygulama, kamusal alan sıkıntısını giderme yolunda bir adım olarak görülmelidir. Ancak elbette kamuoyu oluşturacak olan alan şeffaflaşma ve malumatlandırılmadan çok fazlasını gereksinir. Tartışmanın aidiyet bilincine ilişkin uzantıları ise bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

Avrupa Birliği'nin bir hukuksal yapı olarak anlaşılması için gerekli temel tartışmaları, bu tartışmalardan elde ettiğimiz ipuçlarını da toplayarak bir tarafa koyduğumuzda, AB'de hukukun siyasetle ilişkisinin neden bizim anlamadığımızdan farklı olduğunu çözümlenmeye başlayabiliriz.

III) Birlik Siyasetinin Hukuka Etkisi

Eğer hukukun boyutlarından biri sosyal ilişkilerden kaynaklanması ise³² siyaset hukukun karşılıklı ilişkisi inkâr edilemez bir olgudur. Avrupa Birliği'nde de birlik politikalarının, mahkeme kararlarını fazla etkilemese bile, yasama süreçlerine etkisi olduğu muhakkaktır. Fakat Avrupa Birliği bu açıdan da ulus devletten farklı, ayrıksı özellikler gösterir.

Öncelikle şunu saptamak gerekir: Avrupa Birliği henüz tamamlanmamış bir siyasi birliktir.³³ Tamamlanmak bir

(23) Bu zaaf, İngilizce literatürde "democratic deficit", Almanca literatürde ise "demokratisches Defizit" olarak anılmaktadır.

(24) Avrupa Birliği Antlaşması halkoyuna sunulduğu Danimarka'da reddedilmiş. Fransa'da % 51 lik bir oranla kabul edilmiş, İngiltere'de Parlamento'da çok ciddi muhalefette karşılaşmıştır.

(25) Bundesverfassungsgericht, 12 Ekim 1993, BvR L 134/92 ve 2159/92.

(26) Ömer Çaha, "İdeolojik Kamusalın Sivil Kamusalına Dönüşümü", Doğu-Batı, Kasım-Aralık Ocak, 1998-9, s.75.

(27) Jürgen Habermas, "Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü", İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.57-91.

(28) Aykut Çelebi, "Avrupa: Halkların Siyasal Birliği", Metis Yayınları, İstanbul, 2003, 202, s.82.

(29) Jürgen Habermas, "Why Europe Needs a Constitution", New Left Review 11, September-October 2001.

(30) Reiner Grundmann, "The European Public Sphere and the Deficit of Democracy", Whose Europe?, Blackwell Publishers, İngiltere, 1999, s.127.

(31) Ian Ward, "Identity and Democracy in the New Europe", "Constructing Legal Systems- European Union in Legal Theory", Kluwer Academic Publishers, İngiltere, 1997.

(32) Niyazi Öktem, Ahmet Ulvi Türkbağ, "Hukuk, Felsefe, Sosyoloji ve Devlet", der yayınları, 2003, s. 60-62.

(33) Jo Shaw, "Constitutional Settlements and the Citizen after Amsterdam-II", (Harvard Jean Monnet Working Paper 7/98, <http://www.law.harvard.edu/programs/JeanMonnet>, 1998), s.5.

tarafa, hedeflenenin nasıl bir topluluk olduğu bile kesin değildir. Öne sürülen entegrasyon modellerinden iki tanesi, hükümetlerarasıcılık [intergovernmentalism] ve federalizmden ilki, ortak pazar anlayışına daha bağlı kalarak devletlerin egemenliklerini azami sınırdan tutmayı arzularken federalizm yukarıda değinildiği üzere tek bir devlet ve o devlete bağlı federe birimler öngörür.³⁴ Ve bu iki yaklaşımdan her biri dönemselsel olarak öne geçip AB politikalarında belirleyici olabilir. Konsey, Komisyon ve Parlamento'nun birleşimindeki ağırlığa bağlı olarak da bu siyasi yaklaşımlar birlik hukukuna yansır. Zaten hükümet başkanları ve bakanların yasama sürecinde yer alması hukukun siyaset tarafından bariz ve hızlı bir şekilde dönüştürülebilmesinin yolunu açar.³⁵

Siyasetin hukukla gerginliği ilişkisinin tek nedeni bu değildir elbette. İkinci bir nokta, ilk kez 1979 yılında yapılan Avrupa Parlamentosu genel seçimlerine ilişkindir. Sonuncusu 2004 yılında yapılan bu seçimler bir Avrupa gündemi oluşturmak yerine seçmenlerin ülkesel politikaları ve konjonktürü Avrupa ölçeğine taşımalarına yol açmaktadır. Bunun nedeni, tabii ki, daha önce

değindiği üzere, Avrupalı seçmenin bir Avrupa perspektifinin oluşması için gerekli zeminin bulunmamasıdır.³⁶ Kendi ülke gündemi üzerinden Avrupa Parlamentosu seçimlerine katılan seçmenler elbette ki parlamentoların yerel siyasi kaygıları yasama sürecine taşımalarına sebep olur.

Avrupa Birliği'nin bir devletler topluluğu olduğunu ve üye ülkelerde iktidarların sürekli değiştiğini unutmamalıyım. Ülke bazındaki siyasi iktidar değişiklikleri yukarıda belirtilen nedenlerle Avrupa ölçeğine taşınmakta, Parlamento dengesini de farklılaştırmaktadır. Böylesine değişken bir siyasi ortamda üretilen hukukun da bu değişken doğadan bir takım özellikler alıyor olduğu sonucu rahatça çıkarılabilecektir.

Avrupa Birliği'nin değişken yapısından söz ettiğimizde değinmemiz gereken önemli bir olgu, Birliğin fizikenden değişmekte olduğudur. Bugün Ukrayna ve Türkiye'nin kapısını çaldığı Avrupa Birliği'nin coğrafi sınırlarını çizmek çok kolay değildir. Önce Avrupa Topluluğu, Maastricht sonrasında ise Avrupa Birliği'nde en çok üzerinde durulan konulardan biri, "derinleşme mi genişleme mi?" sorusuna ne cevap vermek gerektiği

idi.³⁷ Bu, anlaşılacağı üzere Avrupa Birliği için var olan sınırlar içerisinde daha güçlü bir birliklilik yaratmanın mı yoksa sınırları genişleterek güçlenmenin mi daha mantıklı olduğu sorudur. Bu sorunun cevaplanması bir yana, AB'nin ister genişleme, ister derinleşme konusunda yaptığı her bir hamle yurttaşlar tarafından yine yukarıda belirtilen kamusal alan ve kamuoyuna ilişkin sorunlar yüzünden ani tepkilerle karşılanabilmektedir. Bu oynak zeminin hukuka çok bir yansımaları yok gibi görünse de, örneğin anayasa referandumunda Fransa ve Hollanda'dan ret sonucu çıkmasının büyük ölçüde Türkiye'nin adaylık sürecine bağlanabileceği savının ortaya atılıp tartışılması, böyle bir etkiye işaret etmektedir.³⁸

Avrupa Birliği bir yandan kendini yaratma çabasını siyasi açıdan sürdürürken bir yandan da yurttaşları birbirine bağlayacak kurgusal kimlik inşasıyla meşguldür. Çok kimlikli, çok aidiyetli bir toplumu birarada tutanın organik bir bağ olmayacağı açıktır. Bu nedenle Habermas'ın ortaya attığı *verfassungspatriotismus* fikri, yani yurttaşların anayasal değerler üzcrinden bir birlik meydana getirmeleri, Anayasanın onların farklılıklarını bir şemsiye gibi örtmesi, siyasi bir tercih olarak sık sık gündeme gelmektedir. Bu düşüncenin anayasa çalışmalarına yön vermesi, tabanda yeterince tartışılmasa da Avrupa projesinin bir parçası haline gelmesine yol açmış, belki de eğitim sistemlerinin harmonizasyonu ve dil öğreniminin

teşviki³⁹ için yasal düzenlemeler yapılmasına sebebiyet vermiştir. Yurttaşlar iletişim yoluyla birbirlerini tanımalı, anayasal paydayı kavramalıdır.

Öte yandan Avrupa Birliği, Avrupa Topluluğunun aksine AB sınırları içinde yaşayan bireyleri ekonomik açıdan faydaları ne olursa olsun gözetmek yükümlülüğü altındadır. Bu nedenle Birliğe giriş kriterlerine Pazar ekonomisinin yanı sıra insan haklarına saygı gibi asgari bir takım kriterler eklenmiş, temel hak ve hürriyetler ayrıca anayasa da düzenlenerek birliğin siyasi bütünleşme perspektifi hukuka yansıtılmaya çalışılmıştır.

IV) Avrupa Topluluğu Mahkemesi

Avrupa Topluluğunun iki mahkemesi vardır: İlk derece mahkemesi ve Avrupa Topluluğu Mahkemesi. İsimlerin çağrıştırdığının aksine Avrupa Topluluğu Mahkemesi sadece ilk derece mahkemesine gelen davaların temyiz edildiği makam değil, müstakil bir yargı organıdır. Yargı yetkisinin içine giren çoğu davanın ilk görüldüğü yer de Avrupa Topluluğu Mahkemesidir.⁴⁰

Avrupa Topluluğu Antlaşmasının 220.maddesi uyarınca görev tanımı "Avrupa Toplulukları Mahkemesi, bu anlaşmanın yorumu ve uygulanmasında, hukuka uygunluğu güvence altına alır." şeklinde zikredilen mahkeme, sıkça yetkilerini aştığı eleştirisi ile karşılaşmaktadır. Bu eleştirilerin nedeni, kararları doğrudan etki doğuran mahkemenin kimi zaman bazı anlaşma hü-

(34) José Luis Martí, "The Democratic European State: Republicanism and Deliberative Democracy," *Law, Politics and Morality: European Perspectives*, Duncker & Humblot, Berlin, 2003, s.143-144.

(35) Avrupa Birliğinde üç temel yasama yöntemi vardır. Bunların ilki ve toplulukların kuruluşundan beri kullanılan yöntem Komisyon'un hazırladığı öneriyi Konsey ve Parlamento'ya göndermesiyle başlayan "Consultation" dir. Konsey öneriyle ilgili Parlamento'nun fikrini alır (almamayı tercih de edebilir.) fakat Parlamento öneriyi değiştirirse dahi Konsey öneriyi Parlamento kararını tanımsızın kabul edebilir. İkinci yöntem daha basittir. Buna göre Konsey Komisyon'un önerisini Parlamento'ya gönderir fakat Parlamento'nun öneriyi değiştirme hakkı yoktur. Ya kabul ya reddeder. Burada bir önerinin yasalaşabilmesi için iki organın kabulü gerekmektedir. "Assent" adı verilen bu yöntem yeni üye kabulü ve uluslararası anlaşma imzalaması gibi durumlarda uygulanır. Maastricht Antlaşması'yla uygulanmaya başlanan ve gittikçe daha çok alanda kullanılan üçüncü bir karar alma yöntemi ise "codecision"dir. Bu yöntemde Parlamento'nun ağırlığı hissedilir derecede artmıştır. Parlamento'nun kabul etmediği bir metnin kabul edilmemesine dayanan bu yeni yöntemin kullandığı alanlar ortak pazara ilişkindir. Son olarak belki şunu eklemek gerekir: Bu yöntemlerin hepsine "çok karmaşık" oldukları ve "şeffaflık" politikasını anlamsızlaştırdıkları gibi eleştiriler getirilmektedir.

(36) Klaus Hünisch (MEP), "Immer Größer - Immer Demokratischer?", *Staat und Verfassung in Europa*, ed. Peter Häberle, Martin Marloek, Waxsilia Skouris. Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden: 2000, s.123 vd.

(37) Avrupa Yurttaşlarının %68'i AB'nin genişlemesiyle ilgili yeterince aydınlatılmadıklarını düşünmektedir. Bkz. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_255_en.pdf.

(38) Jorge Semprun, Dominique de Villepin, "Avrupa İnsanları", Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, s. 69-90.

(39) Bu konuda detaylı bilgi için bkz. http://ec.europa.eu/education/policies/lang/key/studies_en.html.

(40) Ünal Tekinalp, (Tekinalp/Tekinalp), a.g.e, s.235.

kümleri olağanüstü geniş yorumlayarak neredeyse yeni hukuk kuralları ihdas etmesidir. AT mahkemesi kararlarının bağlayıcı olması nedeniyle, üye ülke mahkemeleri bunlara aykırı karar verememektedir. Bu durum, mahkemenin siyasileştiği iddialarını da beraberinde getirmektedir.⁴¹

Mahkemenin topluluk hukukunu yönlendiren kararlar verdiği doğrudur. Ancak bir örneğe eğilmeden önce mahkemenin uyguladığı bir usulden söz etmek doğru olur: ATM, baktığı davalar dışında⁴² bir de ön karar adı verilen bir usulle AT hukukunu yorumlamaktadır. Ön karar usulünde üye devlet yargıcı önüne gelen ve topluluk hukukunu uygulamak zorunda olduğu davalarda topluluk hukuku yorumunu bekletici mesele yapmalı ve ATM'ye başvurmalıdır. Bu, topluluk hukukunun yeknesaklığını sağlamak açısından öngörülmuş bir prosedürdür.⁴³ ATM'nin iş yükünün 2/3'ünü bu usul teşkil etmektedir. Bu yorumlar üye ülkeler için bağlayıcıdır ve topluluğun doğrudan uygulanabilirliği olan ikincil hukukuna dâhildir. Yani, iç hukukta uygulanması için tanıma-tenfiz işlemi gerektirmez.

Görüldüğü gibi Topluluk Mahkemesi aynı zamanda bir yorumlama görevi de üstlenmiştir. Bu onu hem çok fonksiyonlu bir mahkeme – üst mahkeme, idari mahkeme, anayasa mahkemesi vs... hem de- yetkisini aştığı eleş-

tirileriyle paralel olarak- topluluk politikasının belirleyicisi haline getirmiştir.⁴⁴ Aşağıda vereceğimiz örnek bu durumu biraz daha aydınlatacaktır:

Martínez Sala Kararı⁴⁵

Almanya'da yaşayan Martínez Sala adındaki bir İspanyol yurttaş döneminde çalışmakta, dönem dönem ise devlette aldığı işsizlik maaşıyla geçinmektedir. 1984 ile 1994 yılları arasında oturma izni bulunmayan Sala, söz konusu ülkede oturma iznine başvurduğunu gösterir belge ile ikamet etmektedir.

Sala'ya 1994 yılında bir yıl için oturma izni verilmiş, bu izin 1995 yılında bir yıl daha uzatılmıştır. Martínez Sala, oturma izninin uzatma işlemlerini sürdürdüğü sırada bir de çocuk doğurmuş, ancak çocuğa normal şartlarda bağlanması gereken maaş, başvuru sırasında annenin oturma izni olmadığı için bağlanmamıştır.

Martínez Sala, konuyu Almanya'da yargıya taşımış, açtığı dava mahkeme tarafından yorumuna başvurulmak üzere ATM'ye gönderilmiştir. Topluluk Mahkemesi'nden temelde istenen, Martínez Sala'nın ayrımcılığı yasaklayan antlaşma hükümlerine⁴⁶ dayanıp dayanamayacağı konusunu değerlendirmesidir.

Mahkeme, bir üye ülkenin, sınırların içinde yaşayan bir başka üye ülke

yurttaşına oturma izni vermese dahi kendi yurttaşından farklı muamele edemeyeceğini karara bağlamıştır.⁴⁷

Mahkeme, bu kararında Birlik içerisinde kişilerin serbest dolaşımına ilişkin düzenlemeleri daha önce görülmemiş bir serbestlikle yorumlamış, gerekli belgelere sahip olmayan bir İspanyol yurttaşının Almanya'daki durumunu AB yurttaşlığı perspektifinden değerlendirmiş ve onun bu bağlamda ayrımcılık hükümlerine dayanabileceğine karar vermiştir. Ayrıca mutlak bir hak olmayan ve sadece gerekli finansal koşullara sahip kişilerin faydalanabildiği serbest dolaşım hakkının kapsamı da böylece genişletilmiştir. Söz konusu karar, birlik yurttaşlığı kavramını güçlendirmektedir ve bir yorum olduğu kadar siyasi bir tavidir.

IV. SONUÇ

Avrupa Birliği, aday ülke yurttaşları için üzerinde tartışılarak tüketilemeyecek bir gündem maddesidir. Türkiye'de de 1963 Ankara Anlaşması'ndan beri süregelen bu tartışmaların bir yönü her zaman, üyesi olmak istediğimiz bu birliğin hukuk yapısı oluşturur. Ancak, karşımızdakinin incelenip, bu budur diyerek bir kenara konamayacak bir yapı olduğunu, Maastricht Antlaşması'yla yönünü bir anda ekonomik topluluktan siyasal birliğe çevirdiğinde daha iyi gördük.

Hukuk elbette sadece ulus devlet sahnesinde oynanan bir oyun değildir. Uluslararası alanda olduğu gibi ulusüstü yapılanmalarda da, yapının kendi dinamikleri, gerek içerik açısından

gerek biçimsel açıdan hukuku belirleyecek, yeni bir hukuk anlayışının oluşuma yol açacaktır. Ve elbette bu yeni çalışma alanında hukuk felsefesi de siyaset felsefesi gibi yerini bulacaktır. Ancak hukuku yeniden tanımlamanın heyecanı refleks köreltici bir noktaya gelmemelidir. Söz gelimi, tâbi olacakları hukuku yaratması da gereken "yurttaşlar"ın Brüksel'in teknokrasisi karşısında kendi sözlerini bile üretemez halde olmaları, antlaşma maddeleri ile çözümlenebilecek bir sorun değildir. Avrupalı kimliğinin üzerine tarihin örttüğü örtünün kaldırılması, birliğin vaat ettiği demokratik katılımın gerçekleşmesiyle ve –dünün ötekileri bugün Avrupalı olmak istediği için - genişleme süreciyle çatışabilecek; serbest piyasayı esas alan Kopenhag ekonomik kriterleri ile vaat edilen Eldorado arasında sıkışan çalışan sınıfların⁴⁸ kolektif bilinçleri zedelenebilecek; kamuoyu oluşturmanın asgari koşullarını karşılamayan Avrupa, kamusal alanını yaratmak üzere tasarlanan projelerle "yurttaş"ların zihninde bir malumat yığını oluşturabilecektir. Birleşme aşamasındaki Avrupa, böylesi risklere gebe olduğunun sinyallerini vermektedir. Siyasi perspektifin gözden kaçırıldıkları, ister istemez hukukçunun kadrajına girmektedir.

Aslında Avrupa Birliği bu nedenlerle hukuk ve siyaset kuramına ilgi duyanlar için bulunmaz bir gözlem alanı sayılmalıdır. Gözlerimizin önünde her manevrasını değerlendirebileceğimiz yeni bir tür siyasi birlik yapılanırken, bu devingenlik disiplinlerarası bir

(41) Paul Craig, *Gráinne de Búrca*, a.g.e s.97.

(42) Bu dava çeşitleri için bkz. Ünal Tekinalp (Tekinalp/Tekinalp), a.g.e, s. 237.

(43) Bu, her durumda bir zorunluluk değildir. Ulusal mahkeme eğer kendi kararına karşı başvurulacak bir hukuki merci yoksa ATM'ye göndermek zorundadır. Böyle bir merci varsa, bu bir zorunluluk değil, ihtiyardır. Bkz. Jo Shaw *The Treaty of Nice: Legal and Constitutional Implications*. *European Public Law*, vol: 7, is: 2.

(44) Yüksek mahkeme kararlarının siyasal sistemle ilişkisi ile ilgili olarak bkz. Mehmet Tevlik Özcan "Hukuk Sosyolojisine Giriş", *Don Kişot Yayınları*, İstanbul, 2001, 112-3.

(45) C-85/96 1998 ECR I-2691.

(46) Avrupa Topluluğu Antlaşması, Madde 12. 18.

(47) *Amarlyis Verhoeven*, a.g.e, s.184.

(48) Bkz. Antonio Negri " *Birleşmiş Avrupa Yeni Avrupa Proletaryasının Çıkmadır*", *Avrupa ve İmparatorluk*, Otonom Yayıncılık, İstanbul 2006.

çalışma fırsatı da doğurmaktadır. Zira hantal hukuksal saptamalar da naif siyasi değerlendirmeler de yukarıda anlatılan ve sürekli karşılıklı müdahalelerle gelişen bu iki alanı tek başına kavramaya yetmeyecektir. Avrupa Birliği'ni ulusüstü bir model olarak tarihin değerlendirmesine bırakmadan ya da karşısında takınılacak tutumu belirlemeden önce bu değerleri göz önüne almak, sanıyorum, fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adorno, Theodor W., "Almanya'da Kültürün Dirilişi", Elçştiri:Toplum Üzerine Yazılar, Belge Yayınları, 1990, İstanbul.
- Benhabib, Seyla, "Ötekilerin Hakları" İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Broekmann, Jan, "A Philosophy of European Union Law", Peters, Leuven, 1999.
- Craig, Paul; de Búrca, Gráinne, "EU Law, Text, Cases and Materials", Oxford University Press, NewYork, 1998.
- Corbett, Richard, Jacobs, Francis ve Shackleton, Michael "The European Parliament", Cartermill Publishing, İngiltere, 1995.
- Çaha, Ömer "İdeolojik Kamusalın Sivil Kamusal Dönüşümü", Doğu- Batı, Kasım- Aralık- Ocak, 1998-9- Habermas, Jürgen "Kamusalın Yapısal Dönüşümü", İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- Çelebi, Aykut, "Avrupa: Halkların Siyasal Birliği", Metis Yayınları, İstanbul.
- de Witte, Bruno, "Treaty Revision in the European Union: Constitutional Change Through International Law", Netherlands Yearbook of International Law, Volume XXXV, 2004.
- Habermas, Jürgen, "Why Europe Needs a Constitution", New Left Review 11, September-October 2001.
- Habermas, Jürgen, "Citizenship and National Identity", Between Facts and Norms, 'Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy'. Polity Press.UK: 1997.
- Habermas, Jürgen, "Kamusalın Yapısal Dönüşümü", İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- Hänsch, Klaus, "Immer Grösser- Immer Demokratischer?", Staat und Verfassung in Europa, ed. Peter Häberle, Martin Morlok, Wassilios Skouris. Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden: 2000.
- Martí, José Luís, "The Democratic European State: Republicanism and Deliberative Democracy", "Law, politics and Morality: European Perspectives", Duncker & Humblot, Berlin, 2003.
- Negri, Antonio " Birleşmiş Avrupa Yeni Avrupa Proletaryasının Çıkarınadır", Avrupa ve İmparatorluk, Otonom Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Öktem, Niyazi : Türkbağ, Ahmet Ulvi "Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet", der Yayınları, 2003.
- Özcan, Mehmet Tevfik, "Hukuk Sosyolojisine Giriş", Don Kişot Yayınları, İstanbul, 2001.
- Pernice, Ingolf. "Multilevel Constitutionalism in the European Union", European Law Review. Vol: 27, no: 5.
- Reiner Grundmann "The European Public Sphere and the Deficit of Democracy", Whose Europe?, Blackwell Publishers, İngiltere, 1999.
- Semprun, Jorge; de Villepin, Dominique, "Avrupa İnsanı", Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.
- Shaw, Jo The Treaty of Nice: Legal and Constitutional Implications. European Public Law, vol: 7, is: 2.
- Shaw, Jo "Constitutional Settlements and the Citizen after Amsterdam-II", (Harvard Jean Monnet Working Paper 7/98, <http://www.law.harvard.edu/programs/JeanMonnet>, 1998).
- Tekinalp/Tekinalp, AB Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul, 2000.
- Uygun, Oktay, "Ulusüstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme", Küreselleşme ve Ulus Devlet, YÜ Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Der. M. Koray, İstanbul, 2001.
- Verhoeven, Amarflys, "The European Union in Search of a Democratic and Constitutional Theory", Kluwer Law International, Hollanda, 2002.
- von Roermund, Bert "Jurisprudential Dilemmas of European Law", Constructing Legal Systems- European Union in Legal Theory, Kluwer Academic Publishers, İngiltere, 1997.
- Ward, Ian, "Identity and Democracy in the New Europe", "Constructing Legal Systems- European Union in Legal Theory", Kluwer Academic Publishers, İngiltere, 1997.
- Weiler, J.H.H., "To be a European Citizen : Eros and Civilization", The Constitution of Europe, Cambridge University Press, 1999, İngiltere.
- Weiler, J.H.H., "Federalizm ve Anayasacılık: Avrupa'nın Sonderweg'i", Cogito, no:39, bahar 2004, YKY, İstanbul.
- http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc1_en.htm
- http://cc.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_255_en.pdf
- <http://www.europeanelectionstudies.net/>
- http://www.europarl.europa.eu/elections2004/ep-election/sites/en/results1306/turnout_ep/index.html
- http://cc.europa.eu/education/policies/lang/key/studies_en.html
- Alman Anayasa Mahkemesi Kararı: Bundesverfassungsgericht, 12 Ekim 1993, BvR L 134/92 ve 2159/92.
- Avrupa Topluluğu Mahkemesi Kararı: C-85/96 1998 ECR I-2691.